

El laberint d'ombres de la literatura catalana

ALFRED SARGATAL

Senyores i senyors,¹ L'amic Àlex Broch, en nom de Pen Club Català, em va demanar si voldria parlar en aquest col·loqui sobre Yourcenar a Catalunya. Quan m'ho va proposar, no em vaig poder estar de dir-li que segurament jo no era pas la persona més indicada, i que, en tot cas, em sentia ben poc autoritzat davant un tema tan ambiciós —si més no a primera vista. Finalment, vaig accedir-hi, amb la condició o, millor dit, l'advertència que potser me n'aniria per les branques. Demano, doncs, des d'ara que se'm permeti de fer algunes divagacions més o menys relacionades amb el tema d'aquest vespre, i que se'm perdoni si, de passada, em surto de mare i enceto alguns aspectes més aviat col·laterals.

En primer lloc, haig de dir que la meva relació amb Marguerite Yourcenar ha estat molt limitada. Això no vol dir pas que no hagi estat intensa. En efecte, ja fa més de quatre anys, com a membre del consell editor de la col·lecció "Els Llibres de Glaucos" vaig exposar la necessitat d'incorporar a la nostra llengua aquesta autora francesa, que aleshores jo només coneixia per la traducció que havia llegit de Julio Cortázar de la seva novel·la *Les memòries d'Adrià*, publicades en una editorial argentina (Sudamericana) cap allà als anys seixanta. Tenia molt bones referències també de l'*Oeuvre au noir*, però ben poca cosa més. El meu entusiasme era tan gran, tanmateix, que finalment vaig convèncer els altres companys perquè comencéssim

a fer els passos necessaris per mirar d'aconseguir els drets de traducció al català d'una d'aquestes dues obres mestres. Aviat, però, vam assabentar-nos, per l'editor francès, que totes dues havien estat contractades per uns altres editors de casa nostra que havien tingut la mateixa pensada. Mentrestant, va produir-se el *boom* Yourcenar en castellà: primer, la reedició a la Península d'aquella ja introbable traducció de Cortázar, i al cap de poc l'aparició d'*Opus nigrum* de la mà d'Editorial Alfaguara, que aviat es convertiria en l'editora castellana de gran part de les seves obres. Nosaltres, per la nostra banda, no podent contractar cap d'aquelles dues obres, vam optar per comprar els drets del recull de novel·les curtes publicades en francès amb el títol *Comme l'eau qui coule*. Gallimard, l'editor de Yourcenar, després d'exposar-li quina mena d'editors érem —aficionats i sense gaires recursos—, ens va suggerir la possibilitat de publicar les tres novel·les curtes d'aquell aplec per separat: d'aquesta manera els costos no serien tan elevats. Així va ser com, esperonats, vam posar tot seguit fil a l'agulla. I a l'estiu de 1982, entre la meva amiga Alícia Ramon i jo mateix vam traduir *Anna, soror...*, el mateix estiu, casualment, que vaig traduir al castellà *Cercamón (El País que no fue)* de Lluís Racionero. Si hagués de fer alguna referència al que va suposar per mi aquesta traducció, diria només que no va ser gens fàcil. Marguerite Yourcenar, des del punt de vista de la llengua, almenys pel que fa a la meva experiència amb *Anna, soror...* no presenta pas

problemes difícils de resoldre. El que sí ja resulta més difícil de resoldre és el seu estil, i sobretot el seu to: normalment fa servir un estil elevat, però sense caure mai en la pompositat retòrica. Però alhora hi introdueix, d'una manera imperceptible, elements més aviat propis de la llengua parlada. Aquesta mescla o fusió de dos estils —un de noble i un de col·loquial o familiar— exigeix al traductor un constant *tour de force* amb la pròpia llengua, sobretot si aquesta no disposa —com en el cas de la nostra— d'una tradició literària molt afermada.

El fet que hàgim estat escollits quatre traductors per parlar de Yourcenar, i no quatre crítics o especialistes, em dóna peu a plantejar més d'una qüestió. Potser nosaltres no som les persones més indicades per parlar de Yourcenar —ho dic sobretot per mi—, però això també pot voler significar que el Pen Club és conscient de la importància de les traduccions i dels traductors. D'ençà que la indústria editorial catalana va sofrir la primera batzegada de la crisi que encara dura, tots els lectors de novel·la hem vist llanguir, i fins i tot morir, la majoria de col·leccions que publicaven traduccions d'obres narratives. Si féssim un repàs a les llistes de novetats des dels anys seixanta fins avui, ens adonaríem com als anys 62-68 hi ha una corba ascendent de traduccions de novel·les estrangeres al català; però a partir dels setanta, i fins que han aparegut les col·leccions subvencionades, es produeix una davallada enorme en les traduccions de narrativa estrangera (i d'altre tipus de literatura també), mentre es produeix un relatiu auge de les edicions d'autors autòctons. Què vol dir això? Senzillament, que les lleis del mercat han fet anar en orris aquella política editorial d'obertura cap enfora. I això es dóna en un moment en què, per primera vegada, les obres dels nostres autors, gràcies a una certa obertura, i a l'increment de la catalanització de l'ensenyança, comencen a ser llegits per un sector relativament ampli de públic (encara que, tot s'ha de dir, moltes vegades es tracta de lectors "forçats" que no tornaran mai més a agafar un llibre). No ens hem de fer il·lusions, doncs. Des de la reaparició de col·leccions de narrativa estrangera (ja en els anys vuitanta), hi ha tota una generació de gent que s'ha acostumat a accedir a la novel·la estrangera a través

de traduccions castellanques. En efecte: precisament en aquest període ha estat quan més han proliferat les col·leccions de butxaca —a uns preus realment assequibles (aleshores, vull dir)— que publiquen novel·la estrangera de tota mena. (I a la dècada dels vuitanta hem entrat en la cursa desenfrenada de les col·leccions per moblar, però no pas per llegir, a uns preus realment —per dir-ho en l'argot comercial— "rebetats". Dubto que aquest tipus de compradors de llibres es converteixin mai en lectors: primer, perquè no poden donar l'abast, i, segon, perquè aquest tipus de productes, si es llegissin, automàticament deixarien d'acomplir la funció per a la qual han estat comprats, és a dir, per adornar la sala d'estar, per fer bonic, o per donar una determinada imatge. Potser les futures generacions, si encara queden lectors, els aprofitaran.)

Ha costat molts anys adonar-nos que havíem deixat el tren de les traduccions en una via morta, i que calia fer tots els esforços en aquest sentit. Però quan ens n'hem adonat, en plena crisi econòmica, hem vist també com la normalització en aquest terreny només era factible amb una política cultural general i amb el suport, per tant, de les institucions. És llastimós, però és així. Els costos de les edicions són enormes, però els tiratges són ridículs. Els llibres són cars, però els lectors són poquíssims. I aquests poquíssims lectors tenen la possibilitat d'escollir una traducció "a preu rebetat" castellana. A més a més, les edicions en castellà els són ofertes amb un gran desplegament publicitari a través dels mitjans de comunicació de masses.

A més de tots aquests problemes, cal deixar constància d'un fet que es pot observar en el lector català —en els escassíssims lectors catalans—, i és que en general valoren molt poc les traduccions, les obres traduïdes. Per què s'estimen més —per les raons que sigui— llegir-les en castellà? Per què senzillament han perdut l'hàbit de recórrer a traduccions catalanes? Per què els lectors catalans tenen una tendència centrípeta inconscient que els porta a dedicar-se de manera excloent a les obres dels autors catalans, com si amb aquests ja n'hi hagués prou, o com si la lectura fos un acte patriòtic, de solidaritat, i calgués concentrar tots els esforços en aquells autors i aquelles obres que més ho necessiten, deixant de banda aquells altres

autors, aquelles altres obres i aquelles altres literatures que es valen de sobres per elles mateixes?

Actualment, pel que fa a la literatura catalana, l'única cosa certa és que, en bona part, és una literatura sense públic. No existeix una mínima dialèctica entre autors, editors i públic lector. I pel que fa a la literatura estrangera en català, encara menys. Hi ha un bon nombre de compradors de llibres catalans —no dic pas lectors— que s'interessen pels temes més locals i folklòrics: la fauna de tal comarca, les masies de tal altra, la flora de tal llogarret, o els mosquits d'Empúria Brava... Però a penes hi ha lectors de novel·la estrangera. Si en traiem —és clar— els col·leccionistes, que és una fauna d'una altra mena. És possible que aquests eventuals lectors es decantin per les versions castellanès, més a l'abast i més diversificades. Sigui com sigui, això és un mal símptoma.

M'he deixat encara un altre element important, i és que tampoc no tenim una crítica professional. En aquest camp ens falten —com deia Gimferrer— mandarins, en el millor sentit de la paraula. I els qui exerceixen la crítica, ho fan com una ocupació complementària, provisional, intermitent, sense arribar, doncs, a crear una audiència pròpia. Però és que tampoc no hi ha plataformes per exercir la crítica. En efecte: la majoria de diaris i revistes no tenen una secció de crítica, informativa, valorativa o de combat. L'única cosa que existeix són unes comptades revistes especialitzades —que no passen dels cercles acadèmics i erudits; això quan no són revistes institucionals o quasi— institucionals, que no arriben a ningú i que el més probable és que es converteixin en menja d'escarabats o en refugi de teranyines, si és que duren prou temps amb vida— i uns pocs diaris i periòdics que es limiten a les notes per sortir del pas i perquè no sigui dit. Més d'un podrà dir que no hi ha crítica professional perquè aquesta feina no és econòmicament rendible. És cert: és impossible que cap crític en potència sigui capaç de sobreviure com a tal de manera indefinida. D'aquí que tots els joves que en els darrers anys han intentat d'exercir de crítics a la premsa i a les revistes, ho han fet només provisionalment i com una feina complementària —i a base de molts sacrificis,

segurament—, mentre esperaven que els oferissin algun càrrec polític en qualsevol departament de l'Administració autonòmica.

És el peix que es mossega la cua: no hi ha lectors perquè no hi ha crítica; no hi ha crítica perquè no hi ha plataformes; no hi ha plataformes perquè no hi ha demanda de públic; etc., etc.

És evident que no hem aconseguit encara —ni de bon tros— la mínima normalitat lingüística, i menys encara la literària. Hi ha raons històriques, polítiques i educatives que fins a un cert punt expliquen aquesta mancança i aquesta frustració. Però sovint aquestes raons no fan sinó amagar un esperit massa pràctic i cofoi, massa de petits botiguers, i els qui les esgrimeixen sovint ho fan per tranquil·litzar la seva mala consciència. Tampoc no hem d'oblidar d'altres factors tant o més importants que aquells i que ens toquen ben de ple. Em refereixo a aquesta mena de miratge que s'ha creat des de les mateixes institucions públiques, fent creure a tothom que vivim en el millor dels mons. Ja sabem que els polítics no han de ser derrotistes —ja ho som nosaltres!—; però tampoc no han de crear il·lusions òptiques en la gent. Està vist que una llengua sense Estat és com un cos humà sense extremitats: tothom se n'aprofita pegant-li trompades, i ell no es pot defensar de cap manera, només cridant i somicant. Ara bé, jo em pregunto: si tinguéssim Estat, de debò que les coses anirien molt altrament? Pel que fa a la cultura —no a la cultura física ni a les manifestacions esportives, folklòriques o antropològiques—, tots els polítics semblen convergir o coincidir en un mateix club de tennis d'una manera gairebé diríem que miraculosa. Uns i altres, a més de tirar-se flors mútuament i sense venir a tomb, es dediquen a promoure aquelles manifestacions més espectaculars, més sorolloses, més majoritàries, més “de punta”, més vistents o més capitalitzables: des de jocs olímpics i paralímpics fins a paelles gegants, xocolatades multitudinàries al carrer, desfilades de globus, curses de sacs, etc. En canvi, aquelles que requereixen uns esforços callats, solitaris, els fruits de les quals no són immediats, no tenen una rendibilitat palpable, o simplement no “vesteixen”, són silenciades, o simplement arraconades amb una mirada

commiserativa i deixades de la mà de Déu.

No voldria pas conduir la meva intervenció al punt al qual van a parar darrerament la majoria d'intervencions públiques: no demano pas cap subvenció, ni cap càrrec, a les institucions públiques. Ni vull pas arreglar res. El que sí que voldria és plantejar, o posar en qüestió, la política d'ajuts i subvencions que està portant a terme la Generalitat. Es diu —com es pot llegir a les pàgines de crèdits dels llibres— que tal obra o tal altra han estat traduïdes i editades amb el suport de tal o tal institució pública. El lector —ingenu— pot pensar que el traductor ha guanyat una bona picossada per haver fet aquella feina. Ja no hipòcrita lector: gamarús. Que no veus que el més probable és que no n'hagi vist ni cinc? Per què? Molt senzill: els diners de la subvenció no van a parar directament al traductor, sinó a l'editorial; aquesta, per tant, és la que en disposarà segons les seves conveniències, i el més possible és que l'editor es quedi amb un “pessic” per pàgina i tot. En realitat, però, almenys pel que en sé, les subvencions no són pas tan generoses per permetre una “sisà” a l'editor: la veritat és que l'editor s'estalvia diners, paga una mica més del que és habitual al traductor, però aquest continua, així i tot, havent de treballar en unes condicions molt per sota de les de qualsevol obrer no qualificat del metall o de qualsevol altre ram. Em pregunto: no seria millor subvencionar directament els traductors, i donar-los un sou digne? En uns termes molt semblants podríem parlar de les subvencions a les edicions: amb aquesta política realment s'aconsegueix que hi hagi més lectors? Si el que es pretén només és que hi hagi més llibres al carrer, d'acord. Si el que es vol és poder dir: “Hem editat tal llibre”, i prou, encara que només hagi arribat a l'editor i a l'autor, d'acord. Si del que es tracta és de fer unes quantes exposicions, aquí i a París o a Tòquio, per demostrar al món que som un país molt culte, encara que després els lectors normals no podran trobar en tot l'any un determinat llibre ni a canvi de recórrer una per una les llibreries del país, d'acord. Ara: si el que es pretén és crear lectors, augmentar-ne el nombre, fer-los més assequibles —en l'espai i en el preu— els llibres, per què no subvencionar els lectors, donant-los la possibilitat de desgravar, per exemple, a l'hora de

fer la declaració de la renda? Si es vol ajudar els petits editors, que no tenen capital i no poden accedir als crèdits bancaris fàcilment, per què no donar-los facilitats publicitàries per tal de poder vendre més llibres, en lloc de comprar-los llibres que es pagaran tard i malament? En el cas d'algunes grans editorials, la cosa arriba ja a l'escàndol: com pot ser que la primera institució de Catalunya subvencioni amb diners públics unes empreses que són propietat de la gran banca o de la gran caixa i que, a més, n'és la comercialitzadora a través de subscripcions entre els que hi tenen llibretes d'estalvi i comptes corrents? No és escandalós, això?

Tot plegat potser té la seva arrel en el secular menyspreu que existeix entre nosaltres envers la cultura, sobretot l'escrita, i envers els qui la fan: els intel·lectuals. I això es barreja moltes vegades amb el nacionalisme mal entès: encara hi ha molts editors que, si bé tenen clar que el llibre és un producte mercantil a l'hora de promocionar-lo i vendre'l, en canvi a l'hora de traduir-lo, corregir-lo, etc., el consideren, pel que sembla, més aviat com una idea abstracta que cal defensar desinteressadament, com si es tractés d'un acte d'apostolat o de patriotisme. En el camp de la traducció (i de la correcció) funcionem encara per un sistema d'intercanvi anterior en segles al del mecenatge.

Tornant a recuperar el fil perdut de Yourcenar en aquest laberint del Minotaure, pel que fa a la traducció d'*Anna, soror...*, si més no, puc dir en descàrrec meu que va ser una feina que em vaig prendre ben lliurement: com a membre del consell editorial, jo mateix vaig assumir la tasca de traduir-la, i en vaig fer la traducció pel pur plaer de fer-la, sense que hi intervingués cap motiu crematístic. Va ser, en aquest sentit, una feina feta *gratia et amore*. Com totes les de caire creatiu que he fet en català: sense cobrar pràcticament ni un ral. I encara, per tal de repartir la meva culpabilitat, vaig voler compartir l'autoria de la versió amb la meva amiga Àlícia Ramon, que hi va posar el coll tant o més que jo.

Finalment, per cloure aquesta meva intervenció, només voldria afegir un parell de coses. Primera: que a Catalunya el fenomen Yourcenar ha estat un fenomen retardat, i que a més s'ha produït de retop amb el

fenomen —si és que es pot dir que n'hi ha hagut— Yourcenar a la Península. Almenys aquesta és la meua modesta opinió. Una altra cosa que cal dir al respecte és que em fa l'efecte que la seva incidència ha estat nul·la, si més no per ara. Hi ha qui ha volgut veure en Yourcenar l'origen d'una certa moda de la novel·la històrica. Això és fals, crec jo. El ressorgiment de la novel·la històrica al nostre país, en primer lloc, és anterior a la difusió massiva de Yourcenar a Catalunya, i, en segon lloc, segurament té més a veure amb circumstàncies d'ordre polític i ideològic que amb res més. Caldria encara afegir que Yourcenar no és una autora de novel·les històriques en el mateix sentit que ho són molts dels autors catalans de novel·les de tema històric actuals. No es pot posar en el mateix sac una novel·la com *Jo, Claudi*, de Robert Graves, i *Les memòries d'Adrià*, de Yourcenar, posem per cas.

Si ho analitzàvem bé, tanmateix, potser hi han tingut més a veure, amb aquesta moda de la novel·la històrica, determinades sèries de televisió —algunes

magnífiques, per cert— que no pas Robert Graves o Marguerite Yourcenar. ①|

1. Conferència pronunciada el dia 20 de març de 1985, a l'Ateneu Barcelonès, amb motiu del "Primer Col·loqui sobre Literatura Estrangera en Català", sobre el tema *Yourcenar a Catalunya*. Intervingueren també a l'acte, organitzat pel Centre Català Pen Club i les editorials Laia, Laertes i Proa, Avel·lí Artís-Gener (Tísner) i Jaume Creus, moderats per Àlex Broch. M'atreveixo a publicar-lo perquè, en primer lloc, crec que constitueix un document, no sé si gaire valuós però al capdavall un document, i, en segon lloc, perquè potser li interessarà a algú per ell mateix, amb independència del seu valor documental. En tot cas, prego als lectors —si n'hi ha algun— que disculpin el meu atreviment.